

The Excavations at Herodium / החפירות בהרודיון

Author(s): וירגיליו ס. קורבו and V. C. Corbo

Source: *Qadmoniot: A Journal for the Antiquities of Eretz-Israel and Bible Lands* / 1968 / קדמוניות: כתב-עת לעתיקות ארץ-ישראל וארצות המקרא, תשכ"ט, Vol. 1, No. 4 (1968 / תשכ"ט), pp. 132-136

החפירות בהרודיון

ו. ס. קורבו

הקרקע של הארמון נחשפו כולם וכן נחשפו חדרי מרתף אחדים. נתגלו גם קטעים של קומה עליונה. מתוך בדיקת השקעים בקירות, בהם הונחו קורות העץ שתמכו ברצפות, ניתן ללמוד, כי מעל לקומת המרתפים, היו בארמון לפחות עוד שלוש קומות.

הבניינים משתרעים על שטח שקוטרו המירבי 80 מטר. קירותיהם נבנו משתי שורות של אבני גיר, מסורתית סתות שוליים, שסודרו בנדבכים בעלי גודל אחיד. פני כל הקירות, חוץ מן הצד החיצוני של החומה החיצונית, היו מטיחים. הטיח בקומת הקרקע היה צבעוני; הוא נצבע בטכניקת ה-*crustae*, המבקשת לחקות בצבע חומרי בניה אחרים, במיוחד לוחות שיש צבעוני. ציורי טיח אלה משתייכים לסגנון הידוע מאיטליה בשם ה"סגנון הפומפיאני הראשון". ציורים של צפורים, דמויות החי היחידות—נתגלו רק במקום אחד, בחדר ה"פושר" (טפידריום) בבית המרחץ. במקומות רבים נתגלו שכבות אחדות של ציורים, זו על גבי זו. טיח הקירות בקומות העליונות היה לבן. את הפריסטיל, האכסדרות וחזיתם המזרחית של בנייני הארמון פיאר עמודים, שחלקיהם—הבסיסים, החוליות והכותרות וכן חלקים מ"מערכת הקורות" שהיתה מונחת עליהם: הארכיטראב והכרכוב—נתגלו לרוב. סגנונם של החלקים הארכיטקטוניים הוא על-פירוב קורנתית, אך נמצאו גם מספר כותרות יוניות. החלקים הארכיטקטוניים האלה, למרות סתירתם המעולה, כוסו בשכבה דקה של טיח לבן או צבעוני. טיח מכור (סטוקו), השלים את קישוטי החדרים; שברים ממנו נמצאו על הרצפות. רק ליד שתי הכניסות מן הארמון אל המסדרון המקיף, נמצאו שרידי הטיח במקומם. על גבי הקירות.

הרצפות נמצאו ברובן הרוסות. שרידי רצפות פסיפס, בצבעי שחור-לבן, נתגלו בשטח המרחץ: בחדר ה"פושר", בחדר המלחמה (אפודיטריום) ובחצר. בחדרים אחרים בארמון נמצאו שרידים של רצפות שיש. חפצי הפאר שהיו בארמון לא נמצאו. יתכן שהם נשדדו או נשחתו בתקופת המרד, או בעת כיבוש הרומאים.

ההשוואה בין ארמון הורדוס בהרודיון לזה שבמצדה, מלמדת כי האומנים שעבדו בהרודיון, הם שעבדו

נפל בחלקי לארגן את החפירות בהרודיון (ג'יבל פורדיס, כ-5 ק"מ דרומית-מזרחית לבית לחם), ולנהלן במשך ארבע עונות, בשנים 1962—1967. את מימון החפירה נטלה על עצמה המחלקה ליחסי תרבות של משרד החוץ האיטלקי.

חפירותינו העלו, כי על ארמון-מבצר זה, עברו שלוש תקופות יישוב: התקופה ההורדוסית, תקופת המרד, ברומאים ותקופת הנזירים הנוצרים.

1. התקופה ההורדוסית

החפירות אישרו בדרך כלל את תיאורו של יוסף בן מתתיהו, על בניית הרודיון בידי הורדוס ועל המבנים השונים ומיקומם.

להר, עליו הוקם המבצר, ניתנה באופן מלאכותי צורה של חרוט קטום. חלקלקה גדולה, שחלק ממנה אפשר לראות במדרון הצפוני-מזרחי, היתה הבסיס לביצור החיצוני. על החלקלקה נשענו קירות תמך גדר לים ועליהם המדרגות, שהעלו מתחתית ההר עד לחדר מה המקיפה את המבצר. חומה זאת מתנשאת לגובה של 11 מטרים, מעל מפלס הבניינים שבתוך המבצר, עד שנוצר רושם, כאילו הם בנויים בתוך מכתש עמוק. הארמון-המבצר בנוי בצורת מעגל. אל החומה החיצונית צמודים מבחוץ שלושה מגדלים חצי עגולים, בצד צפון, מערב ודרום. בצד מזרח נבנה מגדל עגול, הבולט פנימה וחוצה לחומה; קירותיו עבים ביותר והוא היה עמדת ההגנה העיקרית. השתמרותו טובה והוא מתנשא לגובה 15.70 מ'. במקביל לקיר החומה החיצונית, נבנה קיר פנימי ובעיגול שנתחם על ידי, נבנו הבניינים הפנימיים של הארמון. בין שני הקירות עבר מסדרון, שהקיף מסביב את הארמון. הארמון חולק לשני גושים שווים-שטח, מערבי ומזרחי. עיקר שטחו של הגוש המזרחי היה הפריסטיל (חצר מוקפת עמודים), שבתוכו היה גן. מצפון ומדרום לפריסטיל, נבנו שתי אכסדרות חצי עגולות. הגוש המערבי כלל את עיקר בנייני הארמון. חזיתו היתה מופנה למזרח, אל פני הגן. חצר בצורת צלב חלקה את הגוש המערבי לשני אגפים. מצפון לחצר נמצא בית המרחץ ומדרומה הטרקלין (טריקליניום, אולם קבלת האורחים), שבתוכו עמדו ארבעה עמודים, והחדרים שלידו. החדרים בקומת

הרודיון, איזור הטרקלין ששימש, כמשוער, בית-כנסת בתקופת המרד הראשון; מבט למערב.

ובניהם השם הורדוס, פתגמים, אלפונים (רשימות האלפבית) עבריים ונוסח של שבועה.

2. תקופת היישוב בזמן מרידות היהודים ברומאים

על קיום יישוב יהודי בהרודיון בזמן המרד הראשון מספר יוסף בן מתתיהו. לדבריו התבצרו במקום הקנאים ורק בשנת 72 לסה"נ, אחרי חורבן ירושלים, נכבש המבצר בידי הנציב הרומאי לוקיליוס באסוס. באשר לתקופת המרד השני, מלמדות תעודות, שנתגלו בואדי מורבעאת שבמדבר יהודה, שהמקום הוחזק בידי אנשי ברכוכבא.

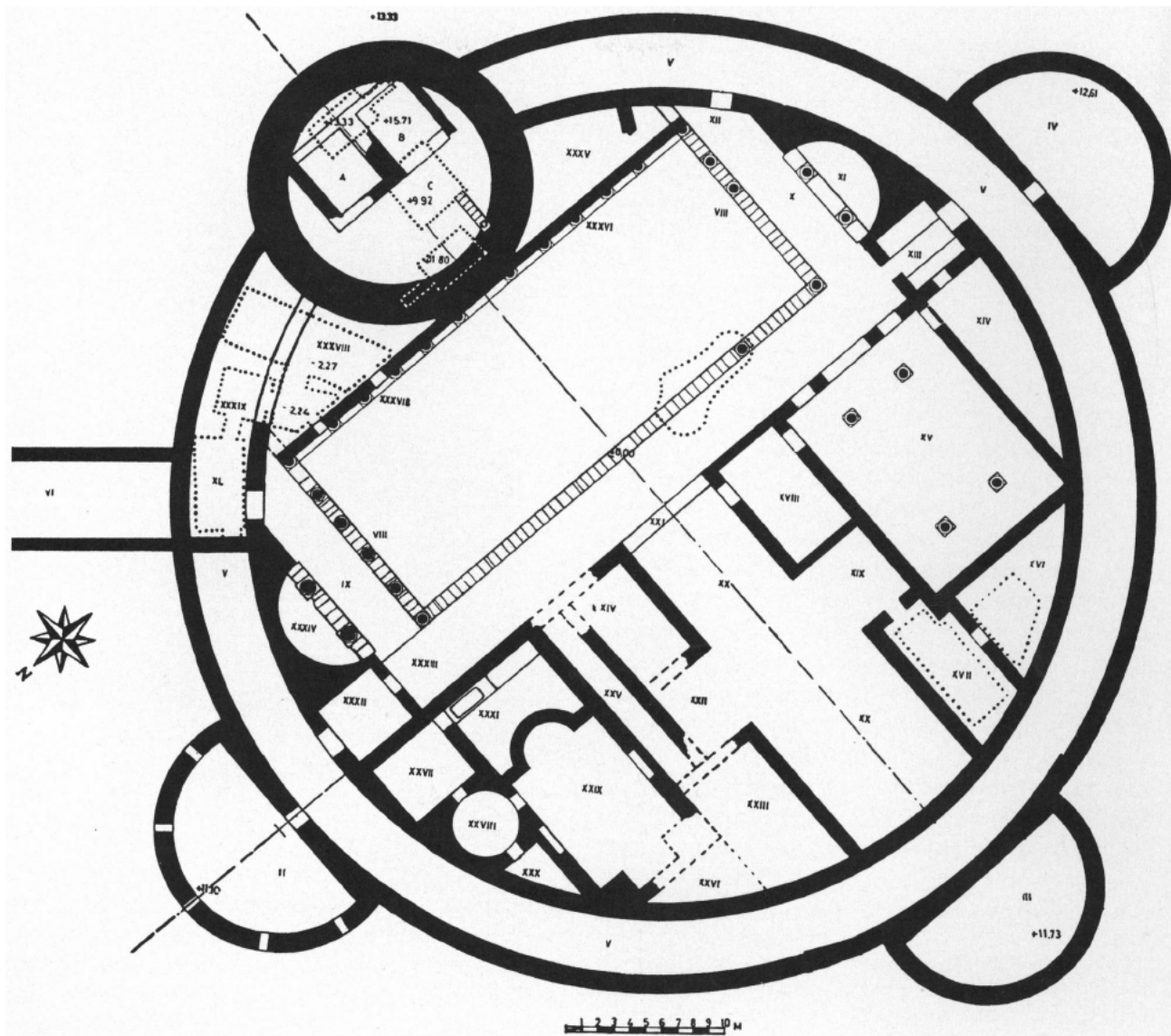
החפירות בהרודיון הניבו שפע של עדויות על היישוב במקום בתקופת שתי המרידות ועל חורבנו הכפול בידי הרומאים. שפע המטבעות מימי המרד השני, שנמצאו בכל השטח, מוכיח שהיה כאן יישוב צפוף בתקופה זאת. המורדים בזמן המרד הראשון, השתלטו על המבצר-הארמון והתיישבו בו, כשעוד עמד בכל הדרו. בידי מורדי ברכוכבא נפל המבצר, לאחר שכבר נפרץ ונהרס בידי הרומאים. למרות זאת הם נאחזו

גם במצדה, לפחות בכל הנוגע לסיתות ולצירור. בעושר חמרי הבנייה וארגונו הפנימי, אף עולה הארמון בהרודיון על ארמון הורדוס במצדה.

בין הממצאים מתקופת הורדוס, בולטות הכתובות הרבות, אלא שהן מעורבות בכתובות מתקופת המרידות וההפרדה ביניהן קשה. הכתובות חרות בחלקן בקירות (גרפיטי) ובחלקן מצויירות על הקירות בפחם או בצבע. כמו כן נמצאו כמה עשרות אוסטרקונים.

כתובות הקיר נמצאו באגף הצפוני של בניי הארמון: האכסדרה הצפונית, חדר משמר וחדרי בית המרחץ. תוכן מגוון ביותר והן כוללות שמות פרטיים, חידודי לשון, ביטויים ארוטיים ואף פורנוגרפיים, כתובות עבריות מתחום הדת וכתובת שבה נזכר כנראה השם הרודיון. לצידן של כתובות אלו, חרותות אף כתובות הנזירים הנוצרים. רוב האוסטרקונים כתובים בעברית, אבל יש מספר ניכר של אוסטרקונים ביוונית. אוסטרקונים אחדים כתובים בלאטינית ושלושה בארמית. נושאייהם מגוונים: מידות נפח, ביטויים שונים בלשון מקראית, קריאות יגון, שמות פרטיים רבים

הרודיון, תצלום אוויר ותכנית (הכיוון זהה).

מקרא :

- I המגדל העגול המזרחי. בתוכו שרידי קירות מאוחרים.
- II—IV מגדלים חצי עגולים בצפון, מערב ודרום.
- V המסדרון המקיף.
- VI יסוד המדרגות העולות לארמון.
- VIII הפריסטיל (חצר מוקפת עמודים) ובתוכה גן.
- XI+XXIV אכסדרות, מצפון ומדרום לפריסטיל.
- XII—XIII+XXII הפתחים למסדרון המקיף.
- XIV—XVIII טרקליון בעל ארבעה עמודים וחדרים סמוכים.
- XIX—XX חצר בצורת צלב.
- XXI—XXIII בית המרחץ.
- XXIV—XL מרתפים.

כנסת, על ידי בניית ספסלי-מדרגות לכל אורך הקירות והתקנת מקווה בכניסה לאולם.

מתקופת המרידות נמצא גם נשק רב: "אבני דיר-דור" גדולות ואבני בליסטראות, כמאה אבני קלע וכמה עשרות ראשי-חיצים. חלק מראשי החיצים נמצאו בתוך תנור, בו יוצרו או תוקנו. נמצאו מטמונים גדולים של מטבעות משתי המרידות. נמצאו גם אבני ריחיים, ביניהן שתי אבני שחיקה של יד. בין הממצאים שאפיינו דתי, יש לציין מזבח זעיר בעל ארבע קרניים, מגולף באבן רכה.

3. תקופת הנזירים הנוצרים

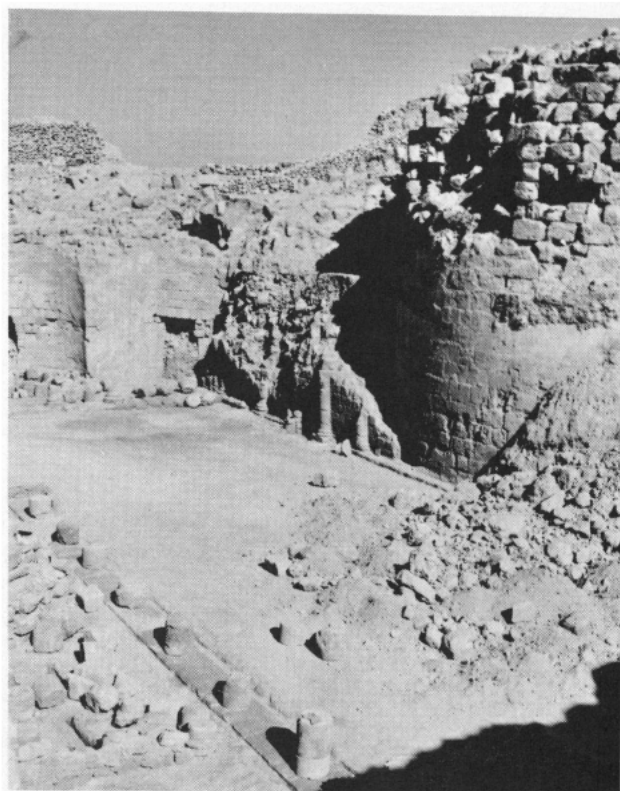
המבנים היחידים, שלא נהרסו במשך שתי תקופות המרד ובעת החורבנות, הם חדרי בית המרחץ. חדרי אלה היו מקורים בכיפות אבן, לעומת המבנים האחרים, שהיו מקורים עץ. בחדרים אלה התיישבו, כאמור, ה"מורדים היהודיים, אך מאוחר יותר, בתקופה הביזנטית, התיישבה כאן קהילה של נזירים נוצרים, שבאו כנראה ממצרים. להם שייכים מפלסי המגורים העליונים בשטח בית המרחץ, וזמנם עד המאה ה' לסה"נ. שינויים יסודיים הם ערכו בחדר ה"חם" (קלדאריום), אותו הפכו למאפיה והוסיפו בו תאים ותנור. השרידיים המובהקים ביותר של יישוב הנזירים הם הכתובות, שחרתו על הקירות המעוטרים של חדרי המרחץ. כתובותיהם הדתיות וסמלי אמונתם נתערבבו בכתובות הקדומות, של החיילים ודיירי הארמון ההורדוסי, שלא תמיד היו צנועות ביותר. בקצה החצר, שבין אגפי הארמון ההורדוסי, מעל מפלסי היישוב של תקופת המרידות, בנו הנזירים, בבנייה יבשה כנסיה קטנה*.

ההשוואה בין הרודיון לבין מצדה, מציגה עובדות מאלפות ומעניינות, הן לגבי תקופת הורדוס והן לגבי תקופת המרד הראשון. מן הראוי לציין, שבשעת ביקור במקום, גילינו כמה חוליות עמודים ובהם חרותים תווי סתתים — אף באותיות עבריות — שהם לאלה שנתגלו במצדה. כמו כן ראוי להזכיר, שגם כאן, נתגלה ככל הנראה בית כנסת, (שיש אולי לייחסו דווקא לימי המרד הראשון), הדומה מאוד לזה שבמצדה. בדומה למצדה פונה הבניין למערב, כשהכניסה נמצאת במזרח ואף כאן עשויים הספסלים משברי עמודים בשימוש משני.

במקום מתנהלת עתה פעולת שימור, שיחזור וניקוי מטעם אגף העתיקות של ממשלת ישראל ורשות הגנים הלאומיים. מר. ג. פרסטר המפקח על פעולת השימור מסר על פרטים נוספים, שנתגלו תוך כדי העבודה. במיוחד ראויים לציון שתי תגליות: א. מתחת למסדרון המקיף את הארמון, נתגלתה מערכת גדולה של מרתפים מקומרים, מעליהם הושתת המסדרון. ב. במעבה ההר, מתחת למפלס הבניינים נתגלתה, בעומק של כעשרה מטרים, שורה של בורות מים גדולים ומטויחים, כדוגמת הבורות במצדה.

[העורך]

* V. Corbo, Liber Annus XVII (1967), 65–121.

הרודיון, הפריסטיל, (חצר מוקפת עמודים) ובתוכה גן; מבט לצפון.

במקום ובנו בתוך הבניינים ההרוסים מערכת של מתקנים צבאיים. אלה הוקמו לא רק בין שרידי הקירות של הגוש המערבי (שם הוקמו גגות ארעיים בעזרת קורות), אלא גם בכל הגוש המזרחי, בפריסטיל, בגן ובאכסדרות. בהקמת מבנים אלה השתמשו המורדים בחומרי בנייה, שנלקחו מן הבניינים ומשורות העמודים ההרוסים.

לא תמיד קלה ההפרדה בין השרידים משתי תקופות המרד. אבל כיוון שבכמה מחדרי המבצר נמצאו מטבעות מהמרד הראשון בלבד, עלינו להניח שחדרים אלה לא שימשו את אנשי המרד השני. כך הדבר בשני מקומות, ואילו בשאר השטח שתי השכבות מעורבות. אף-על-פי-כן שרידי המרד השני רבים יותר. לימי מרד זה יש לייחס את השינויים שנעשו בשלושת המגדלים החיצוניים: הצפוני, המערבי והדרומי; בתוכם בנו, בעזרת קירות מצטלבים, חדריים בגובה של לפחות ארבע קורות. שינוי אופייני נוסף, שנעשה בתקופה זאת, ניכר בטרקלין: אותו הפכו לאולם אסיפות, או אולי לבית-